

TIL TA'LIMIDA YOSH OMILINING AHAMIYATI

Abdullayeva Gulnora Gaybulloyevna

Navoiy davlat univeristeti, 1-bosqich doktoranti

Kichik yoshdagi bolalarda chet tilini o'rganish jarayoni nafaqat til o'rganish yo'nalishidagi muhim davr, balki psixologik, nevrologik va ijtimoiy rivojlanish nuqtai nazaridan ham katta ahamiyatga ega. Zamonaviy tilshunoslik va rivojlanish psixologiyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar yosh omilining til o'rganish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi. Aynan shu sababdan, bolalarning yoshiga xos xususiyatlari, ularning fikrlash darajasi, nevrologik rivojlanish jarayoni va ijtimoiy muhitga bog'liqligi chet tilini o'rganishni muvaffaqiyatli tashkil qilish uchun markaziy o'rin egallaydi.

Bolalar uchun chet tilini bolalar nutqining bir qismi sifatida ko'rib chiqish lozim. Ularga tilni o'rganish imkoniyatini beruvchi nevrologik va psixologik sharoitlar aynan kichik yoshda yanada qulay va samaralidir. Bu esa bolaning miyasi va til organlarining moslashuvchanligi, til o'rganishga bo'lgan motivatsiya va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq. Shunday qilib, yosh omiliga oid chuqur tahlil kichik yoshdagi til o'rganish jarayonini yanada samaraliroq qilish uchun zarur.

Til o'rganishdagi kritik davr nazariyasi (Critical Period Hypothesis) tilshunoslik va nevrologiya sohasida eng ko'p muhokama qilingan kontsepsiyalardan biridir. Ushbu nazariyani dastlab Lenneberg (1967) taklif qilgan bo'lib, u miyadagi neyropastiklik va tilni o'rganish qobiliyati orasidagi yaqin bog'liqlikni ilgari surgan. Til rivojlanishidagi taraqqiyot odatda 12 yoki 13 yoshdan keyin, ya'ni balog'atga yetgandan keyin to'xtaydi. O'zgarish belgilaridan biri ikkinchi tilni o'rganishda ko'rinishi mumkin. Chet tilidagi aksentning darajasi ikkinchi til qachon egallanganligi bilan bevosita bog'liq. Uch yoki to'rt yoshda, deyarli har bir bola yangi muhitga kirib, yangi tilni tezda va aksentsiz o'rganadi. Bu qobiliyat yosh o'tgani sayin kamayib boradi [2;62].

Kichik yoshlilarda til o'rganishning yana bir o'ziga xos xususiyati – ular talaffuz va prosodiyani (intonatsiya, urg'u) tabiiy ravishda o'zlashtiradilar. Bu yoshda yangi til strukturalarini asosan sezgi va nozik eshitish orqali o'rganadilar, shu sababdan ularning talaffuzi ona tiliga yaqin bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, yosh bolalarda til o'rgatish jarayoni miyaning neyropastisligi hamda til resurslaridan to'liq foydalanishga olib keladi.

Kritikal davr tugagach, til o'rganish qobiliyati pastlashadi, ayniqsa talaffuz va grammar qoidalarini o'zlashtirishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, kattalar yangi tilni o'rganishda ko'proq tahliliy usullarga tayanadilar, natijada bolaning tabiiy yo'l bilan til o'rganish imkoniyatlari kamayadi. Shuning uchun, til o'rganishda yosh omilining ahamiyati katta va haqida keng ilmiy izlanishlar olib borib kelinmoqda.

Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi ko'p tillilik va chet tilini o'rganish sohasida chuqur tahlil qilingan muhim omillardan biridir. Uning fikricha, bolaning fikrlash qobiliyatlari va kognitiv tizimi til o'rganishdagi qobiliyatini belgilovchi eng asosiy omillardir. Jean Piaget «The Origins of Intelligence in Children» (1952) asarida bola aqlining boshida — sensori-motor darajada — dunyoni o'z sezgi va harakatlari orqali idrok etishini ta'kidlaydi. Bu bosqichda bolalar o'zlarining sezgilariga asoslangan amaliy harakatlar orqali atrof-muhit bilan o'zaro aloqada bo'lishadi. U bolalar til va fikrining rivojlanishida yoshga bog'liq sifat farqlarini aniqlaydi va ularni «egotsentrik» va «ijtimoiylashtirilgan» til yoki fikr turlariga ajratadi. Bu egotsentrik nutqning asosiy belgilari takrorlanish, monolog va kollektiv monolog bo'lib, ular 7 yoshgacha bo'lgan bolalarda ijtimoiy nutq shakllaridan ustun bo'lib qoladi. [4;49]

Piaget besh asosiy bosqichni ajratadi: sensorimotor (0-2 yosh), preoperatsion (2-7 yosh), konkret operatsion (7-11 yosh), formal operatsion (11 yoshdan keyin). Har bir bosqichda bolaning dunyoni tushunish darajasi va fikrlash shakli o'zgaradi, bu esa chet tilini o'rganishda qiyinchiliklar yoki imkoniyatlar yaratadi.

Sensorimotor bosqich (0–2 yosh). Bolalar bu davrda atrofdagi olamni sezgi bilan qamrab oladi: ko‘rish, eshitish, teginish va harakat orqali o‘rganadi. Bu bosqichning markaziy yutug‘i — obyekt doimiyligi tushunchasi, ya‘ni narsa ko‘zdan yo‘qolsa ham mavjud bo‘lishini anglashdir. *Preoperatsion bosqich (2–7 yosh).* Bu bosqich xarakteri — belgilar va tildan foydalanishning rivojlanishi. Bola tasvirlar, so‘zlar va tasavvurlar orqali fikr yurita boshlaydi, lekin mantiqiy operatsiyalar hali cheklangan bo‘ladi. Ular egotsentrik fikrlashga moyildir, ya‘ni boshqalarning nuqtai nazarini hozircha to‘liq tushunmaydilar. *Konkret operatsion bosqich (7–11 yosh).* Bu davrda bolalar aniq, real voqelikka asoslangan mantiqiy fikrlashni boshlaydilar. Bolalar endi miqdor, tartiblashtirish va saqlanish (masalan, suyuqlikning miqdori shaklidan qat‘i nazar baribir bir xil) kabi kontsepsiyalarni tushunadilar, ammo ularning fikrlashi hali ham aniq obyektlar bilan bog‘liq bo‘ladi. *Formal operatsion bosqich (11 yoshdan keyin).* Bu oxirgi bosqichda bolalar abstrakt, gipotetik va mantiqiy tizimli fikrlash qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Ular “nima bo‘lsa?” kabi savollarga javob izlab, nazariy farazlar va murakkab fikrlarni tahlil qila oladilar.

Kognitiv rivojlanish qobiliyatlari oshishi bilan tilning grammatik va semantik komponentlarini tushunish ham yaxshilanadi. Shu sababli kichik yoshdagi yetarlicha rivojlangan kognitiv tizim til o‘rganishda fundamental ahamiyatga ega. Bu yoshda olingan til malakalari esa kelajakda tilni to‘liq va erkin qo‘llashga mustahkam poydevor yaratadi.

Bolalar chet tilini o‘rganishda faqatgina kognitiv va nevrologik omillar emas, balki emotsional holat va motivatsiya muhim rol o‘ynaydi. Yosh bola uchun yangi tillarni o‘rganish jarayoni qiziqarli va kognitiv qoniqish keltiradigan tajriba bo‘lishi zarur. Tadqiqotlarda ko‘rsatilganidek, chet tilini o‘rganishda motivatsiya qanchalik yuqori bo‘lsa, o‘rganish jarayoni shuncha samarali va tez bo‘ladi.

Kichik yoshdagi bolalar odatda o‘zgarishlarga ochiq, yangi narsalarni qabul qilishga tayyor bo‘ladilar. Bularning barchasi o‘yin va interaktiv metodlar yordamida yanada samarali amalga oshiriladi. Bolalar o‘yin shaklida til o‘rganish jarayonida nafaqat yangi so‘zlar va grammatik qoidalarni o‘zlashtiradi, balki ijtimoiy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi, bu esa ularning emotsional holatini ijobiy ta’sirlaydi.

Shuningdek, bolalar uchun motivatsiya manbai ko‘pincha ota-ona, o‘qituvchi yoki yaqin do‘stlar bo‘lishi mumkin. Ularni rag‘batlantirish va hurmat qilish orqali til o‘rganishga bo‘lgan qiziqish yana-da ortadi. Ijobiy emotsional holat va yuqori motivatsiya yosh bolaning til o‘rganishga bo‘lgan qobiliyatini kuchaytiradi va samarali kommunikasiyani shakllantirishga yordam beradi.

Ijtimoiy muhit kichik yoshdagi bolalar uchun til o‘rganishda muhim vosita hisoblanadi. Bolaning atrofidagi ota-ona, do‘stlar va xolos sinfdagi sinfdoshlar bilan muloqoti til o‘rganish jarayonining samaradorligini oshirib, nutq rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Vygotskiy nazariyasiga asosan, til o‘rganish – bu ijtimoiy muloqot orqali amalga oshadigan jarayon. [5;418] Bolalar yangi so‘zlar va sintaksisni eshitish orqali o‘rganadilar, shuningdek, nutqni takrorlash va taqlid qilish orqali tillarni qabul qiladi. Yosh kichik bo‘lsa, bolaning tilni sezgirligi yuqori bo‘lib, u o‘z atrof-muhitida sodir bo‘layotgan nutqiy amallarni o‘zlashtirishda ko‘proq muvaffaqiyat qozonadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy muhit bolaga muloqot qilish imkoniyatini beradi. Bolalar boshqalar bilan muloqot qilish orqali nafaqat so‘z boyligini oshiradilar, balki talaffuz va nutq madaniyatini ham egallaydilar. Shu sababdan, kichik yoshdagi chet tilini o‘rganishda neytral va ta’limiy jihatdan boy ijtimoiy muhit yaratish muhimdir.

So‘nggi yillarda chet tilini kichik yoshda o‘rganish bo‘yicha ko‘plab innovatsion metodlar va texnologiyalar joriy etilgan. Multimediya vositalari, interaktiv o‘yinlar, virtual va kengaytirilgan haqiqat platformalari yosh bolalarning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini o‘stirish, diqqatni jamlash va nutqni faollashtirish uchun xizmat qiladi.

Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yosh bolalar o‘yin shaklidagi interaktiv mashg‘ulotlarda so‘zlarni oson qabul qiladi, nutq ko‘nikmalarini mustahkamlaydi hamda o‘rganishni yanada qiziqarli qiladi. Shuningdek, yoshga mos ta’lim materiallari va pedagogik yondashuvlar bolalar e’tiborini jalb qilish, til egallash ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali natija beradi.

Yana bir muhim tendensiya – individual yondashuv. Har bir bola turli darajada rivojlangan va o‘rganish tezligi boshqacha bo‘lishi mumkin. Shu sababli, pedagoglar yoshga mos ravishda

individual reja tuzish va o'quq jarayonini bolalarning xususiyatlariga moslashtirishga intilishadi. Bu esa chet tilini o'rganishni yanada tabiiy va samarali qiladi.

Xorijiy tilni o'rganish, shuningdek, o'rganuvchilarning yaxshi tushuna olish qobiliyatiga bog'liqdir. Ularni har bir bolada boshdan boshlab rag'batlantirish kerak. Ularda akustik, kinestetik, ritmik va vizual farqlashni rivojlantirish kerak. Bolalar tez o'rganishadi, lekin tezda unutishadi. Shuning uchun, nutq doimo takrorlanadi va yana bir kontekstda qayta ishlatiladi. Kurslar spiral bo'lib, muntazam takrorlashlar ajralmas qismidir. Xorijiy chet tillarnimuvaffaqiyatli o'rganish keng qamrovli usullarni talab qiladi.

Muloqotga kirishishning miqdori va sifati chet tilini tezroq o'rganishning asosiy sabablari hisoblanadi. Dars jarayonida o'quvchilarning e'tibori asosan chet tilining mazmuniga, ahamiyatiga qaratilishi kerak. O'quvchilar e'tiborini birinchi navbatda chet tilining kontent mazmuniga qaratishi kerak. Xorijiy chet tillarnimuvaffaqiyatli o'rganish yana o'rganganlarni qo'llash uchun imkoniyat bor-yo'qligiga ham bog'liqdir. O'quvchilarga shunday vazifalar berish kerakki, toki ular o'rgangan bilimlarini dars jarayonida amaga oshirish, qo'llashga majbur bo'lishsin.

Kichik yosh bolalar uchun chet tilini o'rganish ularning nevrologik moslashuvchanligi, kognitiv rivojlanish bosqichlari, emotsional va motivatsion jihatlari, hamda ijtimoiy muhit ta'siri nuqtai nazaridan o'rganilganda yosh omili til o'rganish jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Har bir yosh bosqichining til o'rganishga ta'siri o'ziga xos bo'lib, pedagogik yondashuvlar, o'quv metodikalari mana shu xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil qilinsa, til egallash jarayoni ancha muvaffaqiyatli bo'ladi.

Shu bilan birga, yosh bolalarning emotsional ehtiyojlari va ijtimoiy sharoitlari ham til o'rganishda katta rol o'ynaydi. Interaktiv, o'yin ko'rinishidagi mashg'ulotlar va rag'batlantiruvchi muhit bolaning chet tiliga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi. Demak, chet tilini kichik yoshda o'rgatishda yosh xususiyatlarini chuqur tahlil qilish va ularga mos usullarni joriy etish muhim vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Krashen S. D. The Input Hypotheses: Issues and Implications. Longman Group UK Ltd. 1985
2. Lenneberg E. H. Biological Foundations of Language. New York: Wiley, 1967.
3. Mitchell, R., Myles, F., & Marsden, E. Second Language Learning Theories. Routledge: 2013
4. Piaget, J. The Language and Thought of the Child. London: Routledge & Kegan Paul. 1959
5. Kinginger, C. $i + 1 \neq ZPD$. Foreign Language Annals, 34(5), 2001
6. Xolmatova, Malika Ibadullayevna. "Umumtalim maktablari ingliz tili darslarida Chet tili ko'nikmalarini rivojlantirish." Science and Education 3.2 (2022): 999-1005
7. Yakubov, Fazliddin Utaganovich. "Improving communicative language skills through role playing activity." Science and Education 3.2 (2022): 1006-1010.